

POMENIREA SFINȚILOR ÎNGERI LA PROSCOMIDIE*

Pr. prof. univ. dr. Nicolae D. Necula

În ședința sa de lucru din 10 februarie 2004, Sfântul Sinod al Bisericii Ortodoxe Române a luat în examinare adresa Mitropoliei Moldovei și Bucovinei cu nr. 914/2004, care se referă la propunerea Î.P.S. Mitropolit dr. Daniel al Moldovei și Bucovinei, ca la viitoarele ediții ale Liturghierului român, la Rânduiala Proscomidiei, să fie reintrodusă pomenirea Sfinților Îngeri, la prima din cele nouă miride (părțicele) ale sfinților, iar pomenirea Sfântului Ioan Botezătorul să se facă la locul cuvenit, adică primul din ceata proorocilor, la mirida (părțicica) a doua din cele nouă cete ale sfinților.

Sfântul Sinod luând act de studiul prezentat plenului său, din care se desprind justetea și importanța propunerii făcute pentru păstrarea unității dogmatice și de cult cu întreaga Biserică a Răsăritului, și ținând cont de explicațiile și lămuririle date de Î.P.S. Mitropolit Daniel al Moldovei și Bucovinei, din care reiese că reintroducerea textelor corespunzătoare la scoaterea celor două părțicele va fi mult ușurată folosind *Liturghierul* publicat de patriarhul Miron la Tipografia Cărților Bisericești¹ (titlul complet este „Sfintele și dumnezeieștile Liturghii ale Sfinților noștri Părinți: Ioan Gură de Aur, Vasile cel Mare și Grigorie Dialogul, tipărite în zilele Maiestății sale dreptcredinciosului rege al Românilor, Carol al II-lea, și ale Prea Fericitului Patriarh al Românilor, Miron. Cu binecuvântarea Sfântului Sinod“, Tipografia Cărților Bisericești, București, 1937), ca și de propunerea Comisiei pentru doctrină, viața monahală și misiune socială, a hotărât următoarele:

1. Ia act cu mulțumiri de studiul prezentat Sfântului Sinod de către În-

* Studiu preluat din revista „Vestitorul Ortodoxiei“, nr. 330-331, 15 martie 2004, București.

alt Prea Sfințitul Mitropolit Daniel al Moldovei și Bucovinei în problema adusă în dezbatere.

2. Aprobă ca în viitoarele ediții ale Liturghierului, la Rânduiala Proscomidiei, precum și în pliantul cuprinzând rânduiala Proscomidiei ce se va edita de către Tipografia Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, să fie reintrodusă pomenirea Sfinților Îngeri, la prima din cele nouă miride (părticele) ale sfinților, iar pomenirea Sfântului Ioan Botezătorul să se facă la locul cuvenit, adică primul din ceata proorocilor, la mirida (părticica) a doua din cele nouă ale sfinților, folosind următoarele texte din *Liturghierul* publicat de patriarhul Miron la Tipografia Cărților Bisericești²:

„Întru cinstea și pomenirea marilor Voievozi Mihail și Gavriil și a tuturor cereștilor netrupești Puteri“ (la prima miridă - părticică).

„A cinstitului, măritului Prooroc, Înaintemergătorului și Botezătorului Ioan; a Sfinților, martirilor prooroci: Moise și Aaron, Ilie și Elisei, David și Iesei; a Sfinților trei Tineri, a lui Daniel proorocul și a tuturor Sfinților prooroci“ (la a doua miridă - părticică).

Hotărârea Sfântului Sinod a fost transmisă tuturor ierarhilor din țară, pentru înștiințarea clerului din fiecare eparhie, prin publicarea ei în presa bisericească locală³.

Nu am avut posibilitatea să citesc studiul prezentat de Î.P.S. Daniel, Mitropolitul Moldovei și Bucovinei, plenului Sfântului Sinod, sau să aud explicațiile lămuritoare pe care le-a adus în plus, și nici să particip la debaterile Comisiei pentru doctrină, viața monahală și misiune socială, dar nu mă îndoiesc că argumentele aduse de Înalt Prea Sfinția Sa, cu competența-i teologică recunoscută, au fost suficiente, fundamentale și convingătoare pentru ca Sfântul Sinod să ia o asemenea hotărâre. Această problemă se cerea lămurită și rezolvată și era necesară o hotărâre clară a Sfântului Sinod, căruia îi revin dreptul și atribuția de „a iniția, autoriza și supraveghea tipărirea de cărți de ritual și de icoane religioase pentru trebuințele cultului“⁴ sau, cum spunea unul din marii noștri profesori de teologie, „forma definitivă a Cărților de slujbă religioasă este un atribut al autorității centrale bisericești,

1. București, 1937, p. 99.

2. *Ibidem*.

3. Vezi Adresa Cancelariei Sfântului Sinod, nr. 692, din 18 februarie 2004.

4. Vezi *Legiuirile Bisericii Ortodoxe Române*, București, 1953, Statutul pentru organiza-

adică al Sfântului Sinod⁵.

Problema pomenirii Sfinților Îngeri la Proskomidie, prin scoaterea unei miride din cele nouă ale sfinților, în cinstea lor sau pentru ei, este mai veche. Ea a pornit de la deosebirea care există între diferitele ediții ale *Liturghierului* în Bisericile Ortodoxe de limbă greacă, slavonă și română, în această privință. Am putea spune că pomenirea Sfinților Îngeri la Proskomidie este o particularitate a Liturghierelor grecești. Începând cu edițiile vechi de texte, cum ar fi cea a lui F.E. Brightman⁶ și a lui Dan Placide de Meester⁷ și continuând cu edițiile grecești de Constantinopol⁸, Ierusalim⁹ și Atena¹⁰ și până la edițiile actuale ale Liturghierelor grecești¹¹, toate menționează, la rânduiala Proskomidiei, că prima miridă care se scoate din cele nouă pentru sfinte este cea „Întru cinstea și pomenirea mai marilor Întâistătători Mihail și Gavriil și a tuturor cereștilor, netrupești Puteri¹². Cât privește pomenirea Sfântului Ioan Botezătorul, acesta este făcută la mirida a doua împreună cu toți ceilalți prooroci care se pomenesc aici, așa cum îi găsim în toate Liturghiile ortodoxe.

Spre deosebire de Liturghiile grecești, în Liturghiile românești, care nu sunt altceva decât traduceri fidele după Liturghierul grecesc¹³, începând cu ediția din 1956, s-a omis pomenirea și scoaterea primei miride în cinstea Sfinților Îngeri, înlocuindu-se cu cea în cinstea Sfântului Ioan Botezătorul, urmând ca la cea de a doua miridă să se pomenească ceilalți prooroci¹⁴.

Practica aceasta o întâlnim și în Liturghiile din Bisericile de limbă slavă, cu excepția celui de Sofia... (*Slujebnic*), din 1928, deși la rândul lor,

rea și funcționarea Bisericii Ortodoxe Române, art. 10, lit. m.

5. Preotul Petre Vintilescu, *Contribuții la revizuirea Liturghierului român*, Tipografia Cărților Bisericești, București, 1931, p. II.

6. *Liturghies Kastern and Western*, vol. I, Eastern Liturgies, Oxford, 1896.

7. *Génése, sources et développements du texte grec de la Liturgie de S. Jean Chrysostome*, Rome, 1908.

8. *Ieratikon*, 1895.

9. *Leitourgikon*, 1908.

10. *H Jeialetourgia*, 1912 și 1924.

11. *Vezi Ieratikon*, Atena, 1977.

12. *Op. cit.*, p. 97.

13. *Vezi pr. prof. Petre Vintilescu, op. cit.*, p. 9-10.

14. *Vezi Liturghier*, tipărit cu aprobarea Sfântului Sinod și cu binecuvântarea și osârdia Preafericitului Iustinian, Patriarhul României, Editura Institutului Biblic și de Misiune Ortodoxă, București, 1956, p. 94.

și Liturghiile slave nu erau nici ele decât tot versiuni ale Liturghierului grecesc, după care s-au tradus¹⁵.

Ce a determinat această schimbare în structura și rânduiala Proscomidiei din Liturghierul românesc? Socotim că poziția și atitudinea marelui liturgist român, pr. prof. dr. Petre Vintilescu, cel care a făcut diortosirea ediției din 1956, sub supravegherea și îndrumarea vrednicului de pomenire patriarhul Justinian. Așa cum precizează textul din caseta tipografică, „cu îndreptarea și întregirea cuprinsului s-au ostenit Prea Fericitul Părintele nostru Justinian, Patriarhul României, și preotul Petre Vintilescu, profesor universitar onorar“. „Întemeindu-se pe învățătura agonisită de-a lungul celor peste 30 de ani de slujire preoțească și folosind, pentru îndreptări și întregiri, cele mai bune Liturghiere din întreaga Ortodoxie, ostenitorii acestei cărți de slujbă au împlinit lipsurile aflate în Liturghiile românești tipărite până acum, au lămurit și întregit îndrumările de tipic, pentru ca slujitorii Bisericii Ortodoxe Române să poată găsi toate povățuirile de care au trebuință, spre săvârșirea Sfintei Liturghii, după dreaptă rânduială, care trebuie să fie una pentru întreaga Biserică“¹⁶. Mai departe, se precizează în ce a constat întregirea și îndreptarea Liturghierului, fără să se spună ceva despre pomenirea Sfinților Îngeri. Această ediție a devenit normativă în Biserica noastră, toate cele care s-au tipărit de atunci până acum, diortosite de pr. prof. dr. Ene Braniște și de pr. prof. dr. Nicolae D. Necula, respectând același text, fără să intervină în vreun fel în cuprinsul Liturghierului.

Pentru a înțelege această schimbare din rânduiala Proscomidiei, socotim necesar să arătăm că, încă din 1931, pr. prof. Petre Vintilescu a publicat o lucrare de specialitate¹⁷, în care atinge și această problemă. Conform afirmațiilor sale, problema pomenirii Sfinților Îngeri la Proscomidie are un aspect sau o nuanță dogmatică, desprinsă din explicarea sau simbolismul teologic al miridelor sau părțicelilor care se scot în cadrul Proscomidiei și din simbolismul întregii Proscomidii. Cele nouă cete ale Sfinților simbolizează Biserica cerească sau triumfătoare a lui Hristos. Împreună cu celelalte miride sau părțicele și cu cele pentru cei vii și cei morți, ele alcătuiesc

15. Pr. Petre Vintilescu, *op. cit.*, p. 9.

16. *Liturghier*, București, 1956, p. 465.

17. *Contribuții la revizuirea Liturghierului român. Proscomidia. Liturghia Sfântului Ioan Gură de Aur. Studiu și text*. Tipografia Cărților Bisericești, București, 1931.

întreaga Biserică a lui Hristos, care stau în jurul Lui, alcătuind trupul Lui mistic pentru care El S-a întrupat și S-a jertfit pe cruce, aducând mântuirea. După părerea autorului, îngerii nu fac parte din trupul mistic al lui Hristos sau din Biserica triumfătoare, ei fiind duhuri, neavând trupuri viciate de păcat, jertfa Mântuitorului necuprinzându-i și pe ei și deci, ei nu au nevoie să se împărtășească de roadele sau efectele jertfei Lui. De aceea, scoaterea unei miride pentru ei nu se justifică sau nu este necesară, cu atât mai mult, cu cât aducerea miridelor pentru cele nouă cete ale Sfinților nu sunt jertfe spre lauda lor, ci sunt daruri și căi de mulțumire și rugăciune față de Dumnezeu. Ele sunt expresia recunoștinței și a mulțumirii pentru binefacerile primite de la El și pentru cele pe care le vor mai primi. Cele mai mari binefaceri sunt iertarea păcatelor și moștenirea Împărăției cerurilor. Aceste binefaceri Biserica le-a primit și se roagă pentru ele. Așa, de pildă, Sfinții au primit Împărăția cerurilor, alții sunt pe cale de a o primi, se nevoiește, încă fiind cu viață, iar din cei care au răposat, păcătoșii nu au primit-o, dar Biserica se roagă pentru ei. De aceea, legându-le de jertfa și moartea Mântuitorului și de roadele de care se împărtășesc cei care participă la această jertfă, pomenim pe Maica Domnului, Sfinții, viii și morții. Îi mulțumim pentru această jertfă, ca izvor al tuturor binefacerilor, apoi pentru cinstea făcută neamului omenesc de a-și fi luat maici din sânul său și pentru că a arătat atâta bunătate acestui neam, făcându-l să odrăslească sfinți rugători dintre oameni, ca să se roage lui Dumnezeu pentru ei.

În concluzie, pr. prof. Petre Vintilescu precizează că Sfinții Îngeri sunt păzitori și rugători ai noștri și fac parte din Împărăția lui Hristos, ca slujitori ai Lui, dar nu fac parte din trupul Său mistic, adică din Biserică, iar răscumpărarea și roadele jertfei nu se răsfrâng asupra lor¹⁸.

După părerea autorului, mirida pentru îngeri, nefiind amintită nici de Nicolae Cabasila și nici de Nicolae Vulgaris, iar Liturghiile vechi grecești nu o prescriu, ca de altfel și cele slavone, existând o diversitate de practici, se pare că a fost introdusă sub influența primei rugăciuni de la Litie, în care se face pomenirea diverselor categorii de sfinți, întâlniți și la Proskomidie, având în frunte pe Sfinții Îngeri: „Cu ocrotirile cinstitelor, cereștilor, netrupești Puteri“¹⁹.

18. *Ibidem*, p. 44-46.

19. *Liturghier*, București, 2000, p. 48.

De aceea, simpla încercare de uniformizare cu Liturghierul grecesc în această privință nu se justifică²⁰.

În sprijinul celor susținute, pr. prof. Petre Vintilescu ia mărturiile a doi teologi contemporani ai săi: prof. dr. Tit Mârskorski și arhimandritul Grigorie Palanca. Primul afirmă într-o lucrare a sa că îngerii „fac parte din Împărăția lui Hristos, ca slujitori ai Lui; nu fac însă parte din corpul Său mistic, adică din Sfânta Biserică, și activitatea de răscumpărare nu se răsfrânge asupra lor“²¹. Cel de al doilea este împotriva practicii scoaterii miridei pentru îngeri pentru următorul temei: „Pricina pentru care se aduc părțile nu se aplică la îngeri. Fiul lui Dumnezeu n-a îmbrăcat fire îngerească, nu pentru îngeri S-a întrupat, a pățimit și a instituit Taina Euharistiei, la care ei nu pot să ia parte. Scriptura nu spune că ei sunt trupul lui Hristos, nici împreună moștenitori ai Săi, nici că ei împărățesc cu dânsul“²².

Nu știm dacă lucrarea părintelui profesor Petre Vintilescu ca și atitudinea sau punctul său de vedere au fost subiectul unor discuții sau hotărâri sinodale, dar cea ce știm cu siguranță este faptul că, în 1937, a apărut la Tipografia Cărților Bisericești o ediție a Liturghierului intitulată: „Sfintele și dumnezeieștile Liturghii ale Sfinților noștri Părinți: Ioan Gură de Aur, Vasile cel Mare și Grigorie Teologul, tipărite în zilele Maiestății sale dreptcredinciosului rege al Românilor, Carol al II-lea, și ale Preafericitului Patriarh al Românilor, Miron. Cu binecuvântarea Sfântului Sinod“. În caseta tipografică de la sfârșitul cărții se arată că „tipăritu-s-a această sfântă carte, ce se zice Liturghier, prin osârdia și osteneala arhierelui Irineu Mihălcescu-Târgovișteanul, vicarul Sfintei Patriarhii Române și profesor la Facultatea de Teologie din București, și a preotului Paraschiv Angelescu, slujitorul bisericii Universității din București și profesor la Academia Religioasă a aceleiași Sfinte Patriarhii, fost superior al Bisericii române de la Sofia. Textul s-a îndreptat după izvoarele grecești și slavonești și după vechi tipărituri românești; i s-au adus orânduielele de tipic la locul convenit și i s-au făcut și alte îmbunătățiri... Grijă îndreptărilor a avut-o, îndeosebi, preotul Paraschiv Angelescu“²³.

Ne-am fi așteptat ca în baza lucrării atât de documentate a părintelui

20. *Ibidem*, p. 47.

21. *Izlojenie, țaregradscoi Liturghii* (Explicarea Liturghiei constantinopolitane), Limberg, 1926, p. 28.

22. Citat după S. Petridis, *La préparation des oblats dans le rite grec*, în „Echos d’Orient“, 1899-1901, nr. 3-4, p. 75.

23. Vezi ultima pagină a *Liturghierului*, fără numerotare.

profesor Petre Vintilescu, acesta să fi fost cooptat la alcătuirea acestei ediții a Liturghierului, ceea ce nu s-a întâmplat, fără să știm de ce. În schimb, apar cei doi ostenitori, și profesorul Irineu Mihălcescu Târgovișteanul, și preotul Paraschiv Anghelescu, care au îndreptat textul după izvoare grecești și slavonești și după vechi tipărituri românești. Încercăm să credem, așa cum reiese din casetă, că această muncă a făcut-o eruditul profesor Irineu Mihălcescu, și mai puțin preotul Paraschiv Anghelescu, care a avut mai ales grija îndreptărilor, adică a tipăririi corecte, fiind probabil consilier la tipografie.

În această ediție, la prima părătică sau miridă din cele nouă ale Sfinților, apare formula: „Întru cinstea și pomenirea marilor Voievozi Mihail și Gavriil și a tuturor cereștilor și netrupeștilor Puteri“, iar la a doua miridă: „A cinstiului slăvit Prooroc, Înaintemergător și Botezător Ioan; a slăviților prooroci: Moise și Aaron, Ilie și Elisei, David și Iesei; a Sfinților trei Coconi; a lui Daniil proorocul și a tuturor Sfinților prooroci²⁴, așa cum a fost întotdeauna în Liturghierele românești tipărite.

Abia în ediția *Liturghierului* din 1956, îngrijită, îndreptată și întregită de patriarhul Iustinian și pr. prof. Petre Vintilescu, apare schimbarea în scoaterea miridelor pentru cele nouă cete ale Sfinților, omițându-se pomenirea Sfinților Îngeri de la prima miridă și fiind înlocuiți cu Sfântul Ioan Botezătorul care a fost trecut de la mirida a doua, scoasă pentru prooroci, la prima miridă. Textul întrebuițat la primele două miride este următorul; la prima miridă: „A cinstiului, slăvitului Prooroc, Înaintemergător și Botezător Ioan“; la a doua miridă: „A Sfinților, slăviților prooroci, Moise și Aaron, Ilie și Elisei, David și Iesei; a Sfinților trei Tineri și a lui Daniil proorocul, și a tuturor Sfinților prooroci“²⁵. Nu știu dacă această schimbare s-a făcut în urma vreunei hotărâri a Sfântului Sinod al Bisericii noastre. Începând însă cu această ediție, toate cele care au fost tipărite până astăzi au respectat această schimbare. Schimbarea nu a produs nici un fel de reacție sau atitudini ostile, iar problema aceasta nu s-a discutat în nici un fel. Ea nu a constituit niciodată subiect de discuție între teologi sau în cadrul ședințelor Sfântului Sinod, dar întrebări pe această temă s-au pus, făcându-se mereu trimitere la Liturghierele și practica din Biserica Greciei. Au existat și comentarii total răutăcioase, neinspirate și neîntemeiate, care găseau drept cauză a acestei

24. *Sfintele și dumnezeieștile Liturghii...*, p. 99.

25. *Vezi Liturghier*, București, 1956, p. 94.

26. *Vezi Dan Zamfirescu, Istorie și cultură*, vol. I, Editura Roza Vânturilor, București,

schimbări obligativitatea noastră de a ne întoarce sau de a ne însuși practica existentă în Bisericele de limbă slavă, cu care eram la un loc în lagărul socialist-comunist. Pe de altă parte, s-a spus că Sfinții Îngeri au fost omiși de la prima miridă sau scoși din Liturghier, ca urmare a interdicției impuse de stăpânirea comunistă împotriva misticismului și, mai ales, împotriva Arhanghelului Mihail, care era patronul Mișcării Legionare interzise de regimul de atunci. Toate acestea trei argumente sunt aberații fără temei, căci dacă a existat o cenzură serioasă asupra tuturor tipăriturilor teologice, în conținutul cărților de ritual și al celor privitoare la învățătura Bisericii nu s-a intervenit niciodată. Exista, într-adevăr, o supraveghere atentă asupra fenomenelor așa-zise mistice și a desființat Bizantinologia ca disciplină istorică, fiind socotită „mistică“ (a rămas proverbială intenția unui zelos slujitor din sfera cenzurii de a da afară din Crez pe Duhul Sfânt, pentru că avea o tentă mistică), dar în conținutul învățăturii de credință și al cărților de cult, cenzura nu opera²⁶.

De aceea, scoaterea Sfinților Îngeri din rânduiala Proscomidiei nu s-a făcut decât pentru motive teologice sau, mai bine-zis, pentru o anumite interpretare a locului și rolului lor în Biserică și în cult. În această privință, un rol hotărâtor cred că a avut punctul de vedere al pr. prof. Petre Vintilescu, pe care l-am prezentat. Analizate în structura și logica lor, argumentele sale, care pledează pentru nepomenirea Sfinților Îngeri la Proscomidie, sunt interesante și bine încheiate, sunt convingătoare și plauzibile, însă ele trebuie întregite sau completate și privite într-un context mai larg teologic.

1. Pornind de la Pseudo-Dionisie Areopagitul, care afirma că ierarhia bisericească este imitația ierarhiei cerești²⁷, se separă Liturghia euharistică săvârșită pe pământ de Liturghia îngerilor din ceruri, ceea ce nu este corect. Liturghia săvârșită de sfinți slujitori în altare nu este numai o imitație a Liturghiei cerești săvârșite de Mântuitorul în ceruri, ca Mare Arhiereu, înconjurat de îngeri - preoți și diaconi, așa cum apare ea zugrăvită în pictura bizantină, pe registrul inferior al tamburului turlei sau uneori pe absida altarului²⁸, ci este aceeași Liturghie cu cea săvârșită în ceruri. Nu este un Hristos euharistic pe altare și altul în cer, ci unul și Același Hristos, încon-

2003, p. 311.

27. Vezi *Despre ierarhia bisericească*, cap. II, paragr. 2, în P.G., t. III, col. 372.

28. Vezi pr. prof. dr. Ene Braniște, *Liturgica generală*, II. *Noțiuni de artă bisericească*,

jurat și în cer, și pe pământ de cetele îngerești.

2. Lucrul acesta ni-l arată limpede rugăciunile din cuprinsul Sfintei Liturghii. Astfel, în timpul Liturghiei catehumenilor, la Vohodul cel mic cu Sfânta Evanghelie sau Intrarea cea mică, slujitorul rostește în taină săvârșirea Sfintei Liturghii: „Stăpâne Doamne, Dumnezeuul nostru, Cel ce ai așezat în ceruri cetele și oștile îngerilor și ale arhanghelilor spre slujba slavei Tale, fie ca, împreună cu intrarea noastră, să fie și intrarea Sfinților Îngeri, care slujesc împreună cu noi și împreună slăvesc bunătatea Ta²⁹. Deci, Sfinții îngeri care în ceruri slujesc slujba slavei dumnezeiești, nu numai că sunt prezenți, ci și slujesc împreună cu săvârșitorii Liturghiei. La Liturghia credincioșilor, în timpul Vohodului mare sau Intrarea cea mare, când se aduc cinstitele Daruri de la proscomidiar la Sfânta Masă, prin mijlocul bisericii, se cântă Cântarea heruvimică sau Heruvicul, pe care o rostește în taină și preotul în altar și prin care se arată că Liturghia de pe pământ este o imagine sau imitație a celei din cer, săvârșită de îngeri: „Noi, care pe Heruvimi cu taină închipuim și făcătoarei de viață Treimi întreit sfântă cântare aducem³⁰. Dar ea nu rămâne ceva separat de prezența îngerilor, căci rugăciunea sau cântarea continuă și se termină cu aceste cuvinte: „Toată grija cea luminează să o lepădăm, ca pe Împăratul tuturor să-L primim, pe Cel înconjurat în chip nevăzut de cetele îngerești³¹. Așadar, îngerii Îl însoțesc pe Mântuitorul Hristos în cer, dar ei sunt prezenți alături de El și în Sfânta Liturghie. Că Sfinții Îngeri sunt prezenți în timpul Sfintei Liturghii și slujesc împreună cu noi se vede tot așa de limpede din Heruvicul de la Liturghia Darurilor mai înainte Sfințite, când se face aducerea Sfintelor Daruri, adică a Trupului și Sângelui Mântuitorului sau a Sfintei Împărtășanii de la proscomidiar la Sfânta Masă: „Acum, Puterile cerești împreună cu noi nevăzut slujesc, că, iată, intră Împăratul slavei³².

La aceste două mărturii ale prezenței și slujirii îngerilor în Sfânta Liturghie alături de slujitorii sfințiți, se adaugă și rugăciunea euharistică

arhitectură și pictură creștină, Editura Episcopiei Dunării de Jos, Galați, 2002, p. 166.

29. *Liturghier*, București, 2000 p. 130-131.

30. *Ibidem*, p. 148.

31. *Ibidem*.

32. *Ibidem*, p. 283.

33. *Ibidem*, p. 160-161; vezi și Isaia 6, 3 și Apocalipsa 4, 6-8.

34. *Ibidem*, p. 161.

din cadrul rugăciunii Sfintei Treime, în care Îi mulțumim lui Dumnezeu cel în Treime, Tatăl, Fiul și Sfântul Duh, „pentru Liturghia aceasta pe care ai binevoit a o primi din mâinile noastre, deși stau înaintea Ta zeci de mii de îngeri, heruvimii cei cu ochi mulți și serafimii cei cu câte șase aripi, care se înalță zburând, cântarea de biruință cântând, strigând, glas înălțând și grăind: „Sfânt, Sfânt, Sfânt, Domnul Savaot!“³³.

Dar nu numai Îi mulțumim pentru aceasta, ci și participăm împreună cu îngerii la slăvirea Sfintei Treimi, în timpul Sfintei Liturghii: „Cu aceste fericite Puteri și noi, Iubitorule de oameni, Stăpâne, strigăm și grăim: Sfânt este și Preasfânt...“³⁴.

Din toate aceste mărturii reiese limpede că Sfânta Liturghie săvârșită în bisericile noastre este o împreună-slujire sau coliturghisire și comuniune a celor pământești cu cele cerești, a oamenilor cu îngerii. Liturghia pământească și cea cerească nu sunt separate și nu se pot despărți, ele fiind aceeași slujbă de preamărire adusă lui Dumnezeu în Treime, de oameni și îngeri.

2. S-a spus că Sfinții Îngeri nu fac parte din ceea ce noi numim în teologie Biserica triumfătoare sau biruitoare“, adică alcătuită din cei care au trecut pragul acestei vieți și „au căpătat premiul luptei «cununile mării»“ (II Tim. 4,8; I Petru 5, 4)³⁵, pe care îi pomenim în mod special la Proscomidie și Liturghie. Dar ei nu sunt străini sau în afara Trupului mistic al lui Hristos. Ei fac parte din Împărăția lui Dumnezeu, prin Împărăția cerurilor pe care o simbolizează Proscomidia și Biserica în totalitatea ei. Din această Biserică fac parte și îngerii. „Numirea de Biserică se dă comunității celor ce formează poporul lui Dumnezeu, dintre care unii viețuiesc pe pământ, iar alții triumfă în cer, atât dreptii și sfinții Vechiului Testament, cât și toți cei ce au viețuit pe pământ, după venirea Mântuitorului, silindu-se să ajungă la „starea de bărbat desăvârșit, la măsura vârstei deplinătății lui Hristos (Efes. 4, 13), la care se adaugă și îngerii“³⁶. Acest adevăr de credință îl atestă marele liturgist, Sfântul Simeon al Tesalonicului, din secolul al XV-lea, ultimul interpret original al cultului divin public ortodox din teologia postpatristică. Cu Sfântul

35. Vezi *Învățătura de credință creștină ortodoxă*, București, 1952, p. 141.

36. Pr. prof. dr. Isidor Todoran și arhid. prof. dr. Ioan Zăgorean, *Teologia dogmatică*, Manual pentru seminariile teologice, Editura I.B.M.B.O.R., București, 1991, p. 299-300.

37. Pr. prof. dr. Ene Braniște, *Liturgica generală*, I, Editura Episcopiei Dunării de Jos, Galați, 2002, p. 27.

Simeon al Tesalonicului și cu epoca sa, procesul de formare și definitivare a cultului divin public ortodox poate fi socotit ca încheiat. Fiind „ultimul mare comentator original și de valoare al Liturghiei bizantine”³⁷ și făcând o tâlcuire alegorico-mistică, bazată pe rânduielele tipiconale ale serviciilor divine, afirmațiile Sfântului Simeon al Tesalonicului au caracterul autorității. În privința Proskomidiei și a simbolismului ei, el accentuează sensul mistic și ecleziologic al acesteia. Conform acestui sens, „Sfântul Agneț și miridele reprezintă Biserica universală” din toate timpurile și locurile, atât cea de pe pământ (luptătoare), cât și cea din ceruri (triumfătoare), Biserica în înțelesul ei cel mai larg, adică acea mare adunare sau familie spirituală a tuturor fiilor Lui Dumnezeu, strânsă în jurul Întemeietorului și Capului ei nevăzut, Hristos Mântuitorul, așa cum a rugat El pe Tatăl ca unde este El să fie și ai Lui (Ioan 17, 24) și așa cum va fi împărăția Lui ce va să vie”³⁸. Iată ce spune Sfântul Simeon al Tesalonicului: „Am înțeles cum prin această dumnezeiască închipuire și istorisire a Sfintei Proskomidii, vedem pe Însuși Iisus și întreaga Biserică a Lui. (Îl vedem) în mijloc pe Hristos Însuși, Lumina cea adevărată și viața cea veșnică... El este în mijloc prin Agneț, iar Maica lui de-a dreapta prin miridă, Sfinții și Îngerii de-a stânga, iar dedesubt, întreaga adunare a credincioșilor Lui dreptmăritori. Aceasta este taina cea mare: Dumnezeu între oameni și Dumnezeu în mijlocul dumnezeilor, care se îndumnezeiesc de la Cel ce după fire este Dumnezeu, care S-a întrupat pentru dânșii. Aceasta este împărăția ce va să fie și petrecerea vieții celei veșnice” Dumnezeu cu voi, văzut și împărtășit”³⁹.

Din afirmațiile Sfântului Simeon al Tesalonicului, reiese că în vremea sa se scotea miridă pentru Sfinții Îngeri, practică ce a rămas apoi valabilă în rânduiala Proskomidiei. Dacă despre această miridă nu aflăm informații la Sfântul Nicolae Cabasila sau la Nicolae Vulgaris, aceasta se datorează faptului că aceștia au făcut comentarii liturgice de tip teologico-speculativ, evidențiind mai puțin rânduiala tipiconală, pe când Sfântul Simeon al Tesalonicului, un foarte bun cunoscător al rânduielelor de cult, le urmărește cu

38. Vezi pr. prof. dr. Ene Braniște, *Liturgica specială*, București, 1980, p. 311.

39. Sf. Simeon al Tesalonicului, *Despre Sfânta Liturghie*, cap. 94, trad. rom de Toma Teodorescu, *Tractat asupra tuturor dogmelor credinței noastre ortodoxe*, București, 1865, p. 101.

40. Vezi pr. prof. dr. Ene Braniște, *Liturgica specială...*, p. 263.

41. *Ibidem*, p. 311.

de-amănuntul, explicând fiecare moment sau gest liturgic din rânduiala cultului. Aceste amănunte fuseseră de fapt stabilite la sfârșitul secolului al XIV-lea de către patriarhul Filotei al Constantinopolului, în Diataxa sa liturgică. În privința miridelor pentru cele nouă cete ale Sfinților, acestea sunt atestate în scris din secolul al XI-lea înainte, având origine în Muntele Athos. Amănuntele privitoare la ritualul scoaterii lor, la forma și numărul lor, la numărul și numele sfinților pomeniți la fiecare din cele nouă cete, ca și formulele respective, care s-au deosebit de la o regiune la alta, s-au dezvoltat până în secolul al XIV-lea, fiind sistematizate și fixate definitiv de către patriarhul Filotei al IV-lea Kokinmos, în Diataxa sa liturgică⁴⁰.

În privința scopului și sensului aducerii acestor miride, trebuie să arătăm că există o deosebire clară între cele aduse pentru sfinți și cele aduse pentru credincioșii vii și morți. Cele pentru sfinți se aduc „întru cinstea și pomenirea“ lor. Ele reprezintă o formă de exprimare a cultului de venerație, adică a cinstirii pe care o dăm sfinților, și, în același timp o variantă a rugăciunii de mulțumire pe care o aducem lui Dumnezeu pentru cinstea și slava cu care El a încununat pe sfinți. Cele pentru credincioșii vii și morți se scot și se aduc „spre pomenirea și iertarea păcatelor“ lor. Ele sunt o formă a rugăciunii de cerere, prin care invocăm mila lui Dumnezeu în favoarea celor pentru care ne rugăm și-i pomenim la Proscomidie și la Liturghie⁴¹. Pomenirea îngerilor nu este altceva, decât o formă de exprimare a cultului de venerație pe care îl acordăm acestora.

În acest sens, pr. prof dr. Dumitru Stăniloae este singurul care observă că înlăturarea îngerilor din rânduiala Proscomidiei este nefirească: „Contrar Liturghierului grec, în Liturghierul românesc din 1956 lipsește păticea pentru îngeri, și numărul 9 de păticele se obține prin despărțirea Sf. Ioan Botezătorul de ceilalți prooroci. Dar aceasta ni se pare nefiresc. Expresia «întru cinstea» arată că jertfa Domnului are pentru sfinți mai mult rostul de a pune în relief cinstea sau slava lor, ca a unora ce au crezut în Hristos. Iar acest rost îl are și pentru îngeri. Toată Biserica din cer e slăvită în prefacerea euharistică. Îngerii au și ei o înțelegere sporită a iubirii lui Dumnezeu, după ce cunosc că El și-a dat Fiul Său la moarte, pentru oameni. «Înțelepciunea lui Dumnezeu cea de multe feluri s-a făcut cunoscută prin Biserica Dom-

42. Pr. prof. dr. Dumitru Stăniloae, *Spiritualitate și comuniune în Liturghia ortodoxă*, Craiova, 1986, p. 124.

43. *Liturghier...*, p. 235.

niilor și Stăpâniilor în cereștile locașuri» (Efeseni 3, 10). Pe lângă aceasta, bucuria lor a sporit intrând în comuniunea lor, în comuniunea sporită a acelor ce-L laudă pe Dumnezeu, și oamenii, adică cealaltă categorie de creaturi conștiente. Într-un fel spiritual toți cei din ceruri se împărtășesc și mai mult de Hristos; prin Sfânta Liturghie, se realizează o și mai mare unire a celor cerești și a celor pământești⁴⁴².

Dacă la Sfânta Liturghie a Sfântului Vasile cel Mare cântăm și mărturisim, în Axionul care urmează Sfințirii sau prefacerii Darurilor de pâine și de vin în Trupul și Sângele Domnului, „De tine se bucură, cea ce ești plină de har, toată făptura, soborul îngeresc și neamul omenesc⁴⁴³, prin care se exprimă cultul de supravenerare pe care îl acordă Maicii Domnului cetele îngerilor și neamul omenesc, această bucurie este cu atât mai firească și necesară atunci când Îl avem pe Hristos în mijlocul nostru în Sfânta Euharistie. El unește soborul îngeresc cu neamul omenesc. De aceea nu se poate concepe Liturghie fără îngeri care Îl preamăresc pe Hristos și în ceruri, și pe pământ.

3. Sfânta Liturghie, în forma și rânduiala după care o săvârșim astăzi, este alcătuită în așa fel, încât ea simbolizează sau reprezintă, sub forma văzută a actelor și ceremoniilor sale, întreaga iconomie a mântuirii noastre, de la Nașterea Mântuitorului până la Pogorârea Duhului Sfânt. Credințioșii și slujitorii care participă la săvârșirea Sfintei Liturghii urmăresc, ca într-o peliculă religioasă, toate faptele și momentele importante din viața și activitatea pământească a Mântuitorului: Întruparea și Nașterea Sa, ieșirea la propovăduire, învățătura și minunile Sale, Răstignirea, Patimile și îngroparea, Învierea și Înălțarea Sa la cer⁴⁴. Toate acestea l-au făcut pe Sfântul Teodor Studitul să spună că Liturghia este un fel de „recapitulare a întregii iconomii a mântuirii⁴⁴⁵. Or, dacă urmărim viața și activitatea Mântuitorului, așa cum ne-o istorisesc Sfintele Evanghelii, observăm că în toate momentele de seamă, El a fost însoțit de Sfinții Îngeri. De aceea, nu se poate concepe săvârșirea acesteia fără prezența Sfinților Îngeri. Astfel, Întruparea sau zămislirea Mântuitorului a fost vestită de către Arhanghelul

44. *Ibidem*, p. 300.

45. Vezi *Antireticul I împotriva iconomahilor*, în P. G., t. XCIX, col. 340 C, după pr. prof. Ene Braniște, op. cit., p. 300.

46. Pr. prof. dr. Ene Braniște, *Liturgica generală*, p. 50.

47. *Molitfelnic*, Editura I.B.M.B.O.R., București, 2002, p. 27.

48. Pr. prof. Ene Braniște, op. cit., p. 169-170.

Gavriil (Matei 1, 20-21; Luca 1, 26, 38), Nașterea Sa a fost vestită păstorilor de către înger, apoi aceștia I-au înălțat cântare de laudă: „Slavă întru cei de sus lui Dumnezeu“ (Luca 1, 8-14). Fuga în Egipt a Mântuitorului, pentru a scăpa de mâna ucigătoare a lui Irod, s-a făcut la sfatul îngerului, care L-a însoțit (Matei 2, 13-15). După Botezul Domnului în Iordan și după ispitirea de către diavolul în pustie, îngerii Îi slujeau (Matei 4, 11). În momentul dramatic al Patimilor, un înger al Domnului „s-a arătat și-L întărea“ în rugăciune (Luca 22, 43). Învierea Mântuitorului, ca act central al activității Sale, a fost vestită femeilor mironosițe tot de un înger (Matei 28, 5-7). La Înălțarea Sa la cer, doi îngeri L-au însoțit și au grăit către apostoli, încredințându-i de a doua venire a Mântuitorului (Fapte 1, 11), la care va fi însoțit de „toți Sfinții Îngeri“ (Matei 25, 31; 16, 27; Marcu 8,38; Luca 9,26; II Tesaloniceni 1, 7). Mântuitorul Se va coborî din cer „la glasul arhanghelului“, când cei morți întru Hristos vor învia (I Tesaloniceni 4, 16; Matei 24, 31). Judecata viitoare se va face tot în compania îngerilor (Matei 25, 31) care vor despărți pe cei dreπți de cei păcătoși, după cum se alege neghina de grâu (Matei 13, 39-42). Toate aceste momente le retrăim în timpul Sfintei Liturghii și le găsim consemnate în texte sau simbolizate în gesturile și actele liturgice, ceea ce presupune și cer, și prezența îngerilor, fără de care nu putem să ne imaginăm această slujbă.

4. În învățătura de credință creștină ortodoxă, cultul de venerație adus îngerilor este foarte bine definit. Îi cinștim pentru că ei reprezintă chipul ideal al făpturii necorporale și fără păcat, spre care năzuim și noi, făpturile corporale, pentru că sunt vestitorii voii și poruncilor lui Dumnezeu către oameni, fiind astfel slujitorii mântuirii noastre și mijlocitori între Dumnezeu și oameni. Totodată, ei sunt ocrotitorii și ajutătorii noștri în realizarea mântuirii personale a fiecăruia dintre noi⁴⁶. Fiecare dintre noi primim la Botez „înger de lumină care ne însoțește și ne izbăvește de toată bântuiala potrivnicului, de întâmpinarea celui viclean, de demonul cel de la amiază și de nălucirile cele rele“⁴⁷. Cultul de venerație adus îngerilor este exprimat, la rândul-i, în forme foarte concrete și vii: 1. o sărbătoare principală, foarte importantă, cea a Adunării mai-marilor Arhistrategi (căpetenii) Mihail și Gavriil și a tuturor Puterilor cerești celor fără de trupuri (8 noiembrie),

49. *Ibidem*, p. m.

50. Vezi *Ceaslov*, Editura I.B.M.B.O.R., București, 2001, p. 19.

51. Vezi *Acatistier*, Editura I.B.M.B.O.R., București, 1996, p. 215-225.

și patru sărbători mai mici consacrate pomenirii Sfinților Arhangheli sau unor minuni săvârșite de ei⁴⁸; 2. consacarea sau închinarea zilei de luni din fiecare săptămână Sfinților Îngeri și tuturor cereștilor netrupești Puteri⁴⁹; 3 rugăciunea zilnică, din Ceaslov, către Îngerul păzitor⁵⁰; Acatistul Sfinților mai-marilor Voievozi Mihail și Gavriil (8 noiembrie)⁵¹; Canonul de rugăciune către Îngerul păzitor al vieții omului și Canonul de rugăciune către Puterile cerești și către toți Sfinții Îngeri⁵²; invocarea în ectenia cererilor de la Utrenie, Vecernie și Sfânta Liturghie⁵³, ca și în diverse rugăciuni și imnuri din cadrul celor șapte Laude (Cela ce în toată vremea)⁵⁴ sau de la Taine și ierurgii, ca și de la Sfânta Liturghie, bisericile sau hramurile închinare lor⁵⁵; zugrăvirea lor în icoane, în pictura murală, în semnele biblice, unde apar, împrejurul Maicii Domnului, în altar și mai ales pe ușile diaconești (Sf. Arhangheli Mihail și Gavriil)⁵⁶.

Toate aceste forme ale cultului de venerație adresat lor ne arată că ei sunt foarte prezenți în viața Bisericii și a noastră. De aceea, Sfânta Liturghie, care este imaginea și pregustarea Împărăției lui Dumnezeu, nu se poate săvârși fără prezența lor. Este încă un argument puternic, care pledează pentru pomenirea Sfinților Îngeri la Proscomidie, printr-o părticică specială scoasă în cinstea lor.

Din toate cele prezentate până aici, se deduc foarte clar rolul și locul îngerilor în viața Bisericii și mai ales în cultul divin public. Biserica nu se poate imagina fără ei. Îngerii nu pot fi separați de ceilalți sfinți ai Bisericii, căci toți se bucură de cinstirea pe care Dumnezeu le-a dat-o, iar pomenirea lor la Proscomidie este o formă și a cultului de venerație pe care îl dăm tuturor sfinților, dar și de mulțumire pe care o aducem lui Dumnezeu pentru cinstea și slava cu care i-a încununat.

52. Vezi *Ceaslov ...*, p. 268-286.

53. Vezi *Liturghier...*, p. 41, 92, 156, 170, 221, 241, 286.

54. *Ceaslov*, p. 33-34, și Octoih, la stihirile de la toate glasurile pentru luni.

55. Melchisedec, *Oratoriu*, București, 1869, p. 75-77.

56. Vezi *Erminia picturii bizantine*, trad. de Săvulescu-Verna, Editura Arhiepiscopiei Timișoarei, Timișoara, 1992, p. 115-117.

De aceea hotărârea Sfântului Sinod din 10 februarie 2004 este o măsură înțeleaptă, care se impunea a fi luată, fiind fundamentată din punct de vedere scripturistic, patristic, teologic și liturgic. Nu rămâne decât ca această hotărâre să fie pusă în aplicare, prin introducerea în Liturghier a formelor care s-au stabilit pentru pomenirea Sfinților Îngeri și a Sfântului Ioan Botezătorul, împreună cu ceilalți prooroci. Să-mi fie permis să fac observația că la pomenirea Sfinților Îngeri ar fi fost mai potrivită formula: „Mai-marilor Voievozi“, pentru a fi în consonanță cu limbajul și formulările din celelalte cărți de cult și, mai ales, cu cântările din Octoih, Ceaslov și Acatistier.